

Jerzy Szymoła
Rafał P. Bartczuk

Skala Centralności Postawy Religijnej W. Prężyny

1. Podstawy teoretyczne

Skala Centralności W. Prężyny (Skala C) służy do badania centralności psychologicznej przedmiotu postawy religijnej. Została ona opublikowana w 1977 roku i mimo upływu czasu nadal traktowana jest jako narzędzie oryginalne i użyteczne. Teoretyczne zaplecze, leżące u podstaw konstrukcji omawianej metody, obejmuje kwestie związane z rozumieniem kategorii postawy, ze szczególnym uwzględnieniem specyfiki postawy religijnej.

1.1. Centralność przedmiotu postawy

„Postawa” jest teoretycznym konstruktem, wykorzystywanym zarówno do teoretycznej analizy ludzkich zachowań, jak i do prowadzenia badań empirycznych. Jest ona rozumiana jako względnie stała predyspozycja podmiotu, wyrażająca jego gotowość do pozytywnych lub negatywnych reakcji (intelektualnych, emocjonalnych i behawioralnych) wobec określonego przedmiotu (por. Mika, 1987, s. 111-117). Jej użyteczność dla psychologii religii wyraża się w możliwości ujmowania religijności jako struktury złożonej i wielowymiarowej.

Centralność przedmiotu jest jednym z istotnych wymiarów postawy. Może być ona analizowana ze względu na znaczenie, jakie dany przedmiot ma dla jednostki (centralność psychologiczna), lub ze względu na miejsce, jakie dany przedmiot zajmuje w układzie wielu przedmiotów postaw (centralność strukturalna). Wyodrębnione rodzaje centralności są sobie bliskie, chociaż jeden wskazuje na subiektywny, a drugi na bardziej obiektywny aspekt tej samej rzeczywistości (por. Prężyna, 1977, s. 18).

Centralność psychologiczna odnosi się do określonego przedmiotu pojedynczej postawy. Wyraża ona stopień powiązania podmiotu z przedmiotem, którego zróżnicowanie można odwzorować na kontinuum centralność–peryferyjność. Kiedy przedmiot postawy jest bardziej bliski dla podmiotu, to postawa jest bardziej centralna. Przedmiotem centralnym jest więc ten, który jest psychologicznie obecny, ważny, znaczący dla podmiotu i w jego świadomości zajmuje stałe, pierwszoplanowe miejsce. Innymi słowy, centralność oznacza utrwaloną wrażliwość podmiotu (por. Newcomb, Turner, Converse, 1970, s. 78-79). Im dany przedmiot jest bardziej centralny, tym bardziej angażuje podmiot. Odnosi się to do wszystkich komponentów wchodzących w skład każdej postawy (poznanie, emocje, wola).

Uwzględniając różne postawy charakterystyczne dla człowieka, można analizować wzajemne powiązania ich przedmiotów. Układ tych powiązań ma charakter systemu. Centralność strukturalna wskazuje na położenie różnych przedmiotów postaw w tym systemie i na stopień ich wzajemnego powiązania (por. Krech, Crutchfield, Ballachey, 1962, s. 192). Elementy tego systemu mogą zajmować różne pozycje. Najbardziej centralna jest ta pozycja, która w analizowanym układzie jest najbliższa w stosunku pozycji innych elementów i najsilniej oddziałuje na ich organizację. Za centralne można więc uznać te przedmioty postaw, które są skojarzone z innymi przedmiotami i skutecznie oddziałują na formowanie się innych postaw.

Wprowadzone rozróżnienie centralności na psychologiczną i strukturalną ułatwia szersze jej rozumienie i otwiera możliwość posługiwania się w badaniach empirycznych odmiennymi narzędziami. Warto podkreślić, że za centralnością strukturalną przedmiotu postawy podąża także wyższa, w stosunku do pozostałych elementów tej struktury, centralność psychologiczna. Centralność można traktować jako miarę powiązania przedmiotu ze strukturą „ego” jednostki, w tym także z jej układem motywacyjnym.

1.2. Postawa religijna

Przydatność kategorii postawy do badań nad religijnością uzasadniana jest istnieniem wspólnych elementów strukturalnych w przyjętej koncepcji religijności i koncepcji postawy. Obie struktury są osadzone w osobowości człowieka. Procesy zachodzące w osobowości wywołują w nich podobny rezonans, gdyż religijność jest integralnie włączona w całokształt życia psychicznego jednostki.

Elementem specyficznym, odróżniającym postawę religijną od innych postaw, jest jej przedmiot, przynależący ze względu na swoją treść do religii w jej znaczeniu przedmiotowym (por. Prężyna, 1973, s. 53-56). Zakres jako cecha przedmiotu może się zmieniać i przyjmować szersze lub węższe rozumienie. Może on odnosić się do religii w ogóle lub ograniczać się do konkretnego wyznania. W przedmiocie postawy religijnej można wyodrębnić elementy pierwotne lub wtórne. Elementem pierwotnym przedmiotu postawy religijnej jest pojęcie Boga lub szerzej – pojęcie nadprzyrodzoności. Istotne znaczenie ma personalistyczna interpretacja Boga, nadająca religijności charakter relacji interpersonalnej. Wtórne przedmioty religijne (np. Kościół, ksiądz, liturgia) nie wchodzą w zakres przedmiotu pierwotnego, lecz – z racji na określone relacje – pozostają z nim w związku.

1.3. Centralność przedmiotu postawy religijnej

Rozwój postawy religijnej jest procesem włączania jej przedmiotu w osobowość jednostki (Prężyna, 1985/1986). Odpowiada za to złożony mechanizm. W poznaniu przedmiotu religijnego, jako nieuchwytnego dla bezpośredniego oglądu, pośredniczą słowa, znaki i symbole. Wyabstrahowane z nich treści stanowią bazę dla tworzenia siatki pojęć religijnych. Opierając się na tych pojęciach, jednostka tworzy własną, zabarwioną emocjonalnie reprezentację przedmiotu religijnego (por. Vergote, 1966, s. 96). Stanowi ona podstawę dla tworzenia się osobistych przekonań. Przeżywanie przedmiotu postawy religijnej jako określonej wartości rodzi zaangażowanie i nadaje życiu człowieka głębsze znaczenie. Dzięki temu wartości religijne mogą odgrywać istotną rolę w życiu psychicznym, zajmować centralne miejsce w osobowości.

Stopień włączania wartości religijnych w strukturę osobowości poszczególnych jednostek może być różny. Jeśli są one akceptowane, ale zajmują pozycje peryferyjne w stosunku do innych elementów systemu wartości, to ich związek z elementami motywacyjnymi będzie luźny. Wówczas religijność może co najwyżej pełnić funkcję instrumentalną, czyli mechanizmu obronnego dla własnego „ja” (por. Prężyna, 1977, s. 29). Wartości centralne nie pełnią funkcji służebnej, lecz są autonomiczne. Centralność wartości religijnych sprawia, że religijność zaczyna pełnić funkcję integrującej filozofii życia. Organizuje motywacyjne elementy osobowości i sprzyja syntezie rozwoju osobowego i solidarności społecznej. W efekcie tworzy się spójna perspektywa temporalna zwiążująca teraźniejszość z przeszłością i przyszłością. Przedmiot postawy religijnej staje się znaczącym czynnikiem w procesie wartościowania do-

świadczanej rzeczywistości, a obraz tej rzeczywistości wpływa na wartościowanie przedmiotu postawy religijnej.

1.4. Uwarunkowania centralności przedmiotu postawy religijnej

Próby opisu uwarunkowań centralności przedmiotu postawy religijnej są powiązane z koncepcjami psychologicznych źródeł religijności. Istniejące interpretacje można sprowadzić do dwóch podstawowych stanowisk. Traktują one religijność jako fenomen „wrodzony” lub nabyty w ciągu indywidualnego życia (por. Tokarski, 2006).

Stanowisko pierwsze bazuje na założeniu, że religijność jest uniwersalną właściwością człowieka (por. Allport, 1988, s. 92-95). Do dyspozycji stanowiących naturalne źródło motywacji religijnej zalicza się m.in. elementy nieświadomości (archetypy), poczucie zależności od Absolutu, współwystępowanie lęku i fascynacji w kontekście przeżywania sacrum, instynkt religijny lub religijną potrzebę. Wyjaśnień tych nie można traktować jako *stricte* psychologicznych, bo mają one charakter antropologicznych założeń, nie weryfikowalnych na drodze badań empirycznych (por. Prężyna, 1977). Nie mają one swoich adekwatnych odpowiedników w teoriach psychologii osobowości i nie tłumaczą przypadków ludzi religijnie obojętnych.

Przedstawiciele drugiego stanowiska traktują motywację religijną jako funkcję powiązania cech przedmiotu religijnego z predyspozycjami podmiotu. Do tych predyspozycji zaliczają m.in. układ potrzeb, system wartości, poszukiwanie sensu, poczucie tożsamości i ciekawość poznawczą. Znaczące są również te doświadczenia jednostki, w które wpisuje się niepowodzenie, strach, frustracja i poczucie kruchości ludzkiej egzystencji (Grom, 2009). Wspomniane predyspozycje mogą stanowić psychologiczne źródło zainteresowań problematyką religijną i dlatego można je traktować jako psychologiczne uwarunkowania centralności przedmiotu postawy religijnej (Prężyna, 1985/1986).

2. Konstrukcja oraz wstępna walidacja skali

Punktem wyjścia w konstrukcji Skali Centralności było określone rozumienie centralności przedmiotu postawy religijnej. Prężyna przyjął dwa kryteria doboru twierdzeń. Musiały one odnosić się do przyjętego przedmiotu postawy oraz miały wskazywać, w jakim stopniu przedmiot postawy religijnej jest dla jednostki centralny (Prężyna, 1977, s. 46). Czerpiąc inspiracje z już istnie-

jących skal i kwestionariuszy do badania postaw religijnych oraz z dyskusji z osobami zajmującymi się psychologią społeczną i psychologią religii, autor zgromadził ponad 150 stwierdzeń. W trzyosobowym zespole psychologów poddano je wstępnej selekcji, eliminując te, które wydawały się treściowo nie związane z badanym przedmiotem postawy, były zbyt długie lub wieloznaczne. Powyższe kryteria spełniło 46 pozycji.

Kolejnym etapem była ocena własności stwierdzeń i pozostawienie tylko tych z nich, które wskazywały na niską oraz wysoką centralność przedmiotu postawy. Na tym etapie zastosowano dwa kryteria. Pierwszym z nich były oceny 40 sędziów kompetentnych, drugim zaś rozkład danych empirycznych, uzyskany z badania grupy 100 studentów, reprezentujących trzy różne środowiska w Polsce. W grupie sędziów znalazły się kobiety i mężczyźni, głównie z wykształceniem wyższym, będący przedstawicielami różnych zawodów, zarówno osoby świeckie, jak i duchowni. Reprezentowali oni różne przekonania religijne. Zadaniem sędziów była ocena twierdzeń na 7-stopniowej skali, o ile i w jakim stopniu świadczą one o centralności religii. Cyfrą 7 mieli oni oznaczyć twierdzenia, które w ich przekonaniu świadczą o wysokiej centralności, cyfrą 1 twierdzenia, które wskazują na postawę obojętną wobec religii, natomiast cyframi 2-6 twierdzenia, które odwzorowują postawy pośrednie. Za twierdzenia różnicujące uznano te, które w ocenach 2/3 sędziów zostały ocenione punktami 7 i 6 oraz 1 i 2.

Drugie kryterium – mocy dyskryminacyjnej twierdzeń – było oparte na wynikach badań wstępną wersją skali. Stanowiła je istotność testu różnic pomiędzy wynikami średnimi, uzyskanymi przez dwie wyodrębnione grupy. Podstawą wyodrębnienia grup była suma odpowiedzi na pozycje skali, obliczona na podstawie klucza. Pierwszą grupę tworzyło 25% badanych uzyskujących wyniki najwyższe, a grupę drugą – 25% badanych, którzy uzyskali wyniki najniższe. Do porównania grup zastosowano test *t*-Studenta. Za różnicujące uznano te twierdzenia, co do których wyniki średnie obu grup różniły się co najmniej na poziomie istotności $p < 0,001$, zaś za diagnostyczne – te twierdzenia, które spełniały oba opisane wyżej kryteria. W ten sposób odrzuconych zostało 28 kolejnych twierdzeń. Do ostatecznej wersji skali Prężyna włączył 18 pozycji.

Skalę zaopatrzone w instrukcję, zgodnie z którą badani mogli ustosunkować się do poszczególnych twierdzeń, wybierając tylko jedną z siedmiu możliwych odpowiedzi. Każdej odpowiedzi przyporządkowano liczbę naturalną od 7 do 1: 7 – zdecydowanie zgadzam się, 6 – zgadzam się, 5 – raczej zgadzam się,

4 – nie mogę się zdecydować, 3 – raczej nie zgadzam się, 2 – nie zgadzam się, 1 – zdecydowanie nie zgadzam się.

Końcowym etapem konstrukcji skali było sprawdzenie jej stałości. Miarą rzetelności był współczynnik korelacji (r -Pearsona) wyników uzyskanych przez dwukrotne badanie tej samej próbki (60 osób) w odstępie trzech tygodni. Jego wartość $r = 0,72$, przy poziomie ufności $p < 0,001$, uznano za wskaźnik wiarygodnej rzetelności skali (Prężyna, 1977). W ocenie trafności skali odwołano się do kryteriów wewnętrznych. Przyjęto, że zostały one spełnione, poprzez zachowanie odpowiedniości pomiędzy treścią poszczególnych twierdzeń i treścią mierzonej cechy. Zapewnienie trafności dokonywało się na etapie wstępnej selekcji twierdzeń oraz na etapie pracy sędziów kompetentnych.

3. Powtórna walidacja skali

W dalszej części artykułu opisane zostaną wyniki analiz, przeprowadzonych przez autorów artykułu, mających na celu powtórne sprawdzenie własności psychometrycznych Skali Centralności. Rewalidacja objęła analizę własności pozycji, ocenę rzetelności oraz trafności.

W analizach użyto dane pochodzące z pięciu badań*:

I – 289 osób dorosłych, przebadanych w latach 2002-2003 przez B. Zarzycką w ramach prac nad adaptacją Skali Centralności S. Hubera;

II – 144 osoby dorosłe, przebadane w latach 2006-2007 przez pracowników Katedry Psychologii Społecznej i Psychologii Religii KUL (KPSiPR) specjalnie w celu rewalidacji skal W. Prężyny;

III – 364 studentów różnych uczelni z Lublina, Warszawy i Płocka, przebadanych w latach 2007-2009 przez pracowników KPSiPR;

IV – 169 studentów uczelni lubelskich, przebadanych w roku 2002 przez R. Bartczuka i M. Wiechetka w ramach adaptacji PCBS D. Hutsebauta;

V – 121 osób dorosłych, których badania przeprowadził w roku 1993 M. Nowosielski w ramach badań do pracy doktorskiej.

Łącznie badaniami objęto 1087 osób. Dobór badanych do prób w każdym przypadku miał charakter incydentalny. Charakterystykę wieku i płci badanych osób przedstawiono w tabeli 1.

* Autorzy dziękują za udostępnienie wyników badań dr. Mirosławowi Nowosielskiemu oraz dr Beacie Zarzyckiej.

Tabela 1. Wiek i płeć badanych osób

Grupa	N	Wiek				Płeć
		M	SD	min	max	proporcja kobiet
1	289	23,89	4,09	18	55	0,41
2	144	27,17	8,80	18	56	0,51
3	364	21,35	1,93	18	29	0,54
4	169	22,91	1,64	21	26	0,47
5	121	23,21	4,67	18	36	0,42
Łącznie	1087	23,21	4,65	18	56	0,48

N – liczebność; M – średnia; SD – odchylenie standardowe; min – minimum; max – maksimum

3.1. Właściwości pozycji

Właściwości psychometryczne pozycji Skali Centralności oceniono na podstawie następujących analiz:

1. Obliczono moc dyskryminacyjną twierdzeń, stosując współczynnik korelacji punktowo-czteropolowej (φ). Pozycje 7-kategorialne zdychotomizowano przy użyciu reguły Edwardsa-Kilpatricka (Brzeziński, 2006). Wzięto pod uwagę po 27% skrajnych wyników, co pozwoliło wyodrębnić grupy po 293 osoby.

2. Oszacowano zmianę współczynnika α -Cronbacha dla skali po usunięciu pozycji ($\Delta\alpha$). Analizę tę przeprowadzono na wszystkich wynikach ($N = 1087$).

3. Wykonano analizę wysycenia skali jednym czynnikiem ogólnym (Zinbarg, Yovel, Revelle, McDonald, 2006). Na jej podstawie uzyskano ładunki czynnikowe (λ_g), które można interpretować jako korelacje pozycji z czynnikiem ogólnym. Analizę tę przeprowadzono na wszystkich wynikach ($N = 1087$).

4. Oceniono podatność pozycji na wpływ zniekształcenia związanego z aprobatą społeczną poprzez skorelowanie wyników w poszczególnych pozycjach z wynikiem Kwestionariusza Aprobata Społecznej R. Ł. Drwala i J. Wilczyńskiej (1995). W analizie zastosowano współczynnik ρ -Spearmana. Badanie przeprowadzono na 364 osobach z grupy 5.

Przyjęto, że pozycja o dobrych właściwościach psychometrycznych powinna spełniać co najmniej dwa spośród następujących kryteriów: (1) $|\varphi| \geq 0,6$; (2) $\Delta\alpha < 0$; (3) $|\lambda_g| \geq 0,5$; (4) $|\rho_{KAS}| \leq 0,23$. Wynik analizy właściwości pozycji zaprezentowano w tabeli 2.

Tabela 2. Własności psychometryczne stwierdzeń Skali C

Pozycja	φ	$\Delta\alpha$	λ_g	ρ_{KAS}
C01	0,78	-0,006	0,664	0,12
C02-	0,76	-0,003	0,601	0,13
C03-	0,59	-0,001	0,480	0,09
C04	0,25	0,009	0,082	0,13
C05	0,69	-0,004	0,609	0,16
C06	0,65	-0,002	0,500	0,03
C07	0,74	-0,004	0,582	0,09
C08-	0,86	-0,007	0,794	0,12
C09-	0,83	-0,007	0,774	0,15
C10	0,74	-0,004	0,631	0,10
C11-	0,72	-0,004	0,615	0,10
C12-	0,71	-0,003	0,586	0,11
C13-	0,82	-0,006	0,709	0,10
C14	0,88	-0,007	0,707	0,20
C15-	0,82	-0,005	0,693	0,14
C16	0,79	-0,004	0,589	0,19
C17	0,82	-0,005	0,686	0,13
C18	0,90	-0,008	0,767	0,18

φ – współczynnik mocy dyskryminacyjnej; $\Delta\alpha$ – zmiana współczynnika zgodności wewnętrznej po osunięciu pozycji; λ_g – ładunek czynnikowy dla czynnika ogólnego; ρ_{KAS} – współczynnik korelacji z KAS; współczynniki nie spełniające kryteriów oznaczono pismem półgrubym; pozycje zakodowano zgodnie z kluczem. Pozycje wyrażające postawę negatywną oznaczono „-”

Cztery pozycje Skali C (C03, C04, C05, C06) nie spełniły kryterium wysokiej mocy dyskryminacyjnej. Dodatkowo pozycje C03 i C04 nie spełniły kryterium wysokiego ładunku czynnikowego, zaś C04 – dotyczącego zmiany rzetelności skali po usunięciu pozycji. Wszystkie pozycje nisko korelują z KAS.

Przeprowadzone analizy potwierdziły dobre własności psychometryczne pozycji Skali C. Jedynie własności pozycji C04 („Gotów byłbym przeznaczyć znaczną sumę na badania naukowe pozwalające ogółowi ludzi wyrobić sobie zdecydowany pogląd na istnienie Boga”) okazały się wysoce niezadowolające. Przyjęto, że najlepszym rozwiązaniem będzie usunięcie tej pozycji ze skali.

3.2. Rzetelność

W pięciu badanych grupach obliczono wyniki w Skali C przy uwzględnieniu 17 pozycji (z wyłączeniem pozycji C04) oraz oceniono jej rzetelność. Prze-

prorowadzenie analizy na pięciu grupach z osobna miało na celu ocenę stabilność współczynników rzetelności. Rzetelność oszacowano metodą spójności wewnętrznej oraz poprzez oszacowanie nasycenia skali czynnikiem ogólnym. Spójność wewnętrzną oceniono, zgodnie z zaleceniami Sijtsmy (2009) oraz Revelle'a i Zinbarga (2009), z zastosowaniem trzech współczynników: α -Cronbacha, λ_g -Guttmana oraz ω_T -McDonalda. W celu oszacowania nasycenia skali czynnikiem ogólnym obliczono współczynnik ω_H -McDonalda. Wyniki analizy mieszczą się w tabeli 3.

Tabela 3. Statystyki opisowe oraz współczynniki rzetelności dla Skali C w badanych grupach

Grupa	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	α	λ_g	ω_T	ω_H
1	289	5,273	1,070	0,94	0,95	0,96	0,85
2	144	5,353	1,009	0,93	0,94	0,97	0,80
3	364	5,572	1,089	0,94	0,95	0,97	0,86
4	169	5,521	0,967	0,92	0,94	0,96	0,80
5	121	5,512	1,147	0,95	0,96	0,98	0,86

N – liczebność; *M* – średnia; *SD* – odchylenie standardowe; α – współczynnik α -Cronbacha; λ_g – współczynnik λ_g -Guttmana; ω_T – współczynnik ω_T -McDonalda; ω_H – współczynnik ω_H -McDonalda

Rzetelność we wszystkich grupach była wysoka zarówno w aspekcie spójności wewnętrznej (mediany współczynników wyniosły: dla α -Cronbacha – 0,94; dla λ_g -Guttmana – 0,95; dla ω_T -McDonalda – 0,97), jak i wysycenia czynnikiem ogólnym (mediana dla ω_H -McDonalda wyniosła 0,85). Wielkości uzyskanych współczynników we wszystkich grupach są zbliżone, zatem rzetelność skali C jest wysoka i stabilna.

3.3. Trafność

Trafność teoretyczną Skali C poddano ocenie w aspekcie wewnętrznym (struktura skali) oraz zewnętrznym (korelacje z innymi skalami do pomiaru religijności) (por. Mańkowska, 2010).

Struktura wewnętrzna. Skala C powstała jako narzędzie badania konstruktów jednowymiarowego, jakim jest centralność przedmiotu postawy religijnej. Oczekuje się zatem, że narzędzie do jego pomiaru będzie charakteryzowało się również jednowymiarowością. W ocenie struktury wewnętrznej Skali C zastosowano trzy rodzaje analiz: (1) dobroć dopasowania modelu w konfirmacyjnej analizie czynnikowej, (2) ocenę liczby składowych w analizie głów-

nych składowych oraz (3) ocenę wysycenia skali czynnikiem ogólnym według procedury zaproponowanej przez McDonalda.

1. Ocena jednowymiarowości skal psychometrycznych za pomocą konfirmacyjnej analizy czynnikowej polega na testowaniu modelu pomiarowego, skonstruowanego w taki sposób, że wszystkie pozycje skali są traktowane jako zmienne obserwowalne, w których ujawnia się jedna zmienna latentna. Miarą jednowymiarowości są wskaźniki dobroci dopasowania takiego modelu do danych. Dla Skali C uzyskano następujące miary dobroci dopasowania: $CMIN(119) = 669,1$; $p < 0,0001$; $CFI = 0,907$; $TLI = 0,894$; $RMSEA = 0,065$; $SRMR = 0,043$. CFI i RMSEA spełnia zaniżone kryteria dobroci dopasowania, SRMR wskazuje na dobre dopasowanie, TLI – na dopasowanie słabe (por. Brown, 2006).

2. W niniejszym opracowaniu wykorzystano siedem kryteriów oceny wymiarowości zbiorów danych, stosowanych w analizie głównych składowych: test osypiska (*scree test*), współrzędne optymalne (*optimal coordinates*), czynnik narostu (*acceleration factor*), analizę równoległą (*parallel analysis*), kryterium Kaisera (*Kaiser criterion*), bardzo prostą strukturę (*very simple structure*) oraz kryterium Velicera (*Velicer criterion*). Przeprowadzono analizę głównych składowych. Wartości własne pierwszych pięciu składowych wynosiły odpowiednio: 8,59, 1,13, 0,84, 0,78 i 0,68. W tabeli 4 zamieszczono liczby składowych wskazane przez poszczególne kryteria.

Tabela 4. Analiza liczby składowych

Kryterium	Liczba składowych
Test osypiska	1
Optymalne współrzędne	2
Czynnik narostu	1
Analiza równoległa	2
Kryterium Kaisera	2
Bardzo prosta struktura	1
Kryterium Velicera	1

Duża różnica w wartościach własnych między pierwszą a pozostałymi składowymi sugeruje, że zbiór danych można uznać za jednowymiarowy. Jednak nie wszystkie zastosowane kryteria potwierdziły ten wniosek. Cztery kryteria wskazały na jednowymiarowość skali, trzy kryteria – na dwuwymiarowość.

3. Procedura zaproponowana przez McDonalda jest alternatywnym względem analizy konfirmacyjnej sposobem oceny wysycenia pozycji skali

jednym czynnikiem ogólnym (g). Pozwala ona dodatkowo uzyskać czynniki, które obejmują jedynie pewną część pozycji skali (tzw. czynniki grupowe) (Zinbarg, Yovel, Revelle, McDonald, 2006). Jednym ze sposobów znalezienia oszacowania nasycenia testu czynnikiem ogólnym jest wykonanie analizy czynnikowej, a następnie rotacji skośnej oraz przekształcenia Schmidta-Leimana, która – poprzez hierarchiczną analizą czynnikową – przekształca macierz ładunków czynnikowych w celu znalezienia czynnika wyższego rzędu (g), a następnie wyłącza go poza czynniki grupowe. Do jednoznacznego określenia modelu wymagane jest założenie najmniej trzech czynników grupowych. Wyniki analizy wysycenia czynnikiem wspólnym dla Skali C znajdują się w tabeli 5.

Tabela 5. Analiza wysycenia czynnikiem ogólnym

Pozycja	g	$F1^*$	$F2^*$	$F3^*$	h^2	u^2	p^2
C01	0,69				0,54	0,46	0,89
C02-	0,58	0,29			0,43	0,57	0,79
C03-	0,46				0,24	0,76	0,88
C05	0,61			0,62	0,76	0,24	0,48
C06	0,52			0,43	0,45	0,55	0,58
C07	0,64		0,23		0,49	0,51	0,85
C08-	0,72	0,42			0,71	0,29	0,73
C09-	0,72	0,36			0,66	0,34	0,79
C10	0,65		0,21		0,47	0,53	0,90
C11-	0,60	0,29			0,45	0,55	0,79
C12-	0,57	0,28			0,41	0,59	0,79
C13-	0,68	0,30			0,56	0,44	0,83
C14	0,77		0,25		0,66	0,34	0,89
C15-	0,66	0,35			0,57	0,43	0,77
C16	0,67		0,27		0,52	0,48	0,86
C17	0,72		0,20		0,58	0,42	0,88
C18	0,80				0,71	0,29	0,89
Wartość własna	7,30	0,85	0,35	0,72	M_{p2}		0,80
R^2	0,86	0,42	0,22	0,62	SD_{p2}		0,11
$\chi^2(88) = 393,7; p < 0,001; RMSEA = 0,06$						ω_T	0,95
						ω_H	0,85

g – ładunek czynnikowy dla czynnika ogólnego; $F1^*$ – ładunek czynnikowy dla 1. czynnika grupowego; $F2^*$ – ładunek czynnikowy dla 2. czynnika grupowego; $F3^*$ – ładunek czynnikowy dla 3. czynnika grupowego; h^2 – zasób zmienności wspólnej; u^2 – zasób zmienności unikalnej; p^2 – zasób zmienności pozycji wyjaśnianej przez czynnik ogólny; M – średnia dla p^2 ; SD – odchylenie standardowe dla p^2 ; R^2 – wariancja wyjaśniana przez model; χ^2 – test dopasowania modelu do danych; RMSEA – pierwiastek średniokwadratowego błędu przybliżenia. Pozycje zakodowano zgodnie z kluczem. Pozycje wyrażające postawę negatywną oznaczono „-”.

Uzyskane wyniki wskazują na silne wysycenie Skali C czynnikiem ogólnym. Świadczą o tym wysokie współczynniki: kwadraty korelacji pozycji z czynnikiem ogólnym (R^2) oraz ω_H . Czynniki grupowe są znacznie słabsze od czynnika ogólnego, co wyraża się w różnicach w wartościach własnych oraz R^2 .

Wielkości ładunków czynnikowych pozwalają zidentyfikować przynajmniej jeden czynnik grupowy. Pierwszy czynnik grupowy objął wszystkie pozycje sformułowane negatywnie, tzn. stwierdzenia, na które zgadzając się, respondent wyrażał niską centralność. Tego typu quasi-czynniki wykryto również w innych skalach i ich obecność przypisuje się procesowi odpowiadania na pozycje testu, np. niechęci respondentów do niezgadzenia się bądź też nieuważnemu wypełnianiu testu. Nie jest to zatem czynnik „merytoryczny”. Pozostałe dwa czynniki grupowe składają się z pozycji sformułowanych pozytywnie. Czynnik grupowy trzeci grupuje dwa stwierdzenia dotyczące częstości myślenia o przedmiocie postawy religijnej: C05 („Często myślę na tematy związane z religią”) oraz C06 („Problem Boga często pojawia się w mojej świadomości”). Ponieważ pozycje te dotyczą bardzo bliskich spraw, a występują jedna po drugiej, można upatrywać źródła silnej korelacji odpowiedzi w procesie odpowiadania na nie. Wynik ten sugeruje również, by zmienić ustawienie pozycji testowych w Skali C.

Podsumowując analizę trafności wewnętrznej można stwierdzić, że Skala C jest skalą jednowymiarową, co jest zgodne z założeniami.

Korelacje z innymi skalami do pomiaru religijności. Podstawą do określenia aspektu zewnętrznego trafności Skali C są wskaźniki jej korelacji z innymi narzędziami do badania religijności (por. tabela 6 i 7).

Tabela 6. Korelacja wyników Skali C z wynikami podskali Centralność religijności D. Hutsebauta oraz Skali Centralności (C-15) S. Hubera ($N = 256$)

Nazwa skali	r
Centralność religijności (PRB)	0,747***
Centralność (C-15)	0,814***
Zainteresowanie (C-15)	0,600***
Przekonania (C-15)	0,691***
Modlitwa (C-15)	0,751***
Doświadczenie (C-15)	0,633***

*** $p < 0,001$

Skala Centralności Religijności (C-15) Hubera, została zaadaptowana do warunków polskich przez Zarzycką (2007). Skala składa się z 15 twierdzeń, badających pięć, wyodrębnionych przez Starka i Glocka, wymiarów religijności (zainteresowanie problematyką religijną, przekonania religijne, kult, doświadczenie religijne, modlitwa). Na podstawie wyniku ogólnego religijność jest oceniana jako marginalna, heteronomiczna lub autonomiczna. Zbliżone podstawy teoretyczne obu narzędzi przekładają się na wysoki wskaźnik korelacji ich wyników. Również wysoką korelację uzyskano z podskalą Centralność religijności ze skali Przeżywane Relacje do Boga D. Hutsebauta (Śliwak, Bartczuk, zob. artykuł zamieszczony w niniejszej książce, s. 45-72). Uzyskane rezultaty można interpretować jako satysfakcjonujące kryteria trafności zbieżnej (tabela 6).

Podobnie wygląda porównanie wyników w Skali Centralności ze Skalą Intensywności Postawy Religijnej W. Prężyny. Wskaźniki korelacji dla pięciu różnych badań są wysokie i wahają się w przedziale (0,807-0,918). Dodatkowo obliczono wskaźniki korelacji Skali Centralności ze skalą Przeżywane Relacje do Boga i skalą PCBS Hutsebauta. Wyniki odnosiły się do badań przeprowadzonych na kilku niezależnych próbach. Chociaż porównywane skale badają odmienne wymiary religijności, to jednak oczekiwany wzorzec zależności ujawnił się we wszystkich analizowanych powiązaniach. Centralność koreluje dodatnio z sześcioma wymiarami PRB wyrażającymi relacje nasycone afektem pozytywnym i ujemnie z czterema wymiarami nasyconymi afektem negatywnym. Także wskaźniki korelacji Centralności ze skalą PCBS są zgodne z przewidywaniami. Korelacje dodatnie uzyskano ze stylami myślenia o religii zakładającymi akceptację transcendencji, zaś ujemne – z tymi stylami, u podstaw których leży odrzucenie istnienia rzeczywistości transcendentnej.

Korelacja z Kwestionariuszem Aprobaty Społecznej Drwala i Wilczyńskiej (1995) okazała się istotna, jednak wartość współczynnika odpowiadała niskiemu efektowi ($r = 0,18$; $p < 0,001$).

Podsumowując tę część analiz należy uznać, że uzyskano wstępne potwierdzenie trafności Skali C w aspekcie struktury oraz w aspekcie zbieżnym. Należałoby natomiast przeprowadzić bardziej zaawansowane analizy dotyczące aspektu różnicowego oraz wprowadzić do nich metody nie oparte na samoopisie.

Tabela 7. Korelacja wyników Skali C z innymi metodami do badania religijności: Skalą Intensywności Postawy Religijnej W. Prężyny, skalą Przeżywane Relacje do Boga D. Hutsebauta oraz Skalą Przekonań Postkrytycznych D. Hutsebauta

Nazwa skali	Grupa				
	1 (N = 279)	2 (N = 129)	3 (N = 364)	4 (N = 163)	5 (N = 121)
Intensywność postawy religijnej	0,844***	0,807***	0,858***	0,824***	0,918***
skala Przeżywane Relacje do Boga					
Zależność	0,789***	0,735***			0,912***
Autonomia	-0,663***	-0,693***			-0,894***
Buntowniczność	-0,377***	-0,418***			-0,810***
Lęk	-0,020	-0,130			-0,343***
Identyfikacja z Chrystusem	0,724***	0,594***			0,816***
Współhumanitarność	0,724***	0,534***			0,809***
Norma etyczna	0,774***	0,705***			0,821***
Akceptacja przekonań	0,727***	0,655***			0,772***
Centralność religijności	0,741***	0,780***			0,904***
Lęk przed niepewnością	-0,310***	-0,502***			-0,577***
Skala Przekonań Postkrytycznych					
Literalna afirmacja	0,599***	0,469***	0,462***	0,493***	
Literalne zaprzeczenie	-0,634***	-0,598***	-0,751***	-0,700***	
Symboliczne zaprzeczenie	-0,347***	-0,476***	-0,521***	-0,393***	
Symboliczna afirmacja	0,580***	0,550***	0,530***	0,464***	

4. Sposób badania

Religijność łączy się ze sferą prywatną i dotyka spraw osobistych człowieka, dlatego jej badanie zakłada zachowanie wymogu anonimowości. Instrukcja dołączona do Skali Centralności zawiera informacje, że badanie jest w pełni anonimowe, a jego wyniki zostaną wykorzystane wyłącznie dla celów naukowych. Dość istotną okolicznością wpływającą na rzetelność uzyskanych wyników jest dobrowolność i bezinteresowność wyrażonej przez respondentów zgody na udział w badaniach.

Stopień trudności metody wyklucza możliwość jej zastosowania do badania dzieci i młodzieży poniżej 17 roku życia. W założeniu autora skali respondenci powinni mieć co najmniej wykształcenie średnie. Spełnienie tego warunku gwarantuje właściwe zrozumienie treści pozycji testowych. Praktyka badawcza dostarcza jednak argumentów wskazujących na możliwość wykorzystania narzędzia także do badania osób nieco młodszych. Autor podkreślał, że skala może być stosowana do badania osób reprezentujących religię chrześcijańską.

Wraz ze skalą osoby badane otrzymują arkusz odpowiedzi, na którym zaznaczają swoje ustosunkowanie się do treści poszczególnych twierdzeń. Badanie nie ma ograniczeń czasowych, ale z racji na ryzyko aktywacji mechanizmów obronnych nie powinno ono przekraczać 10-15 minut. Miarą centralności przedmiotu postawy religijnej badanej osoby jest suma punktów obliczona zgodnie z kluczem. W twierdzeniach C02, C03, C08, C09, C11, C12, C13, C15 punktację należy odwrócić. Centralność badana za pomocą skali daje się opisać na kontinuum, gdzie minimalny wynik surowy wynosi 17 punktów, a maksymalny 119 punktów. Wyższe wyniki należy interpretować jako wskaźniki wyższej centralności przedmiotu postawy religijnej (por. Prężyna 1977, s. 67).

5. Normalizacja

Wstępną normalizację Skali C przeprowadzono na wynikach pochodzących z wszystkich badanych prób. Stwierdzono istotność różnic pomiędzy kobietami i mężczyznami ($t(995,5) = 4,25; p < 0,0001$) oraz między osobami pochodzącymi z prób „studenckich” a osobami dorosłymi ($t(1084,7) = 3,25; p < 0,01$). Dlatego obliczono normy oddzielnie dla studentów i osób dorosłych nie będących studentami oraz mężczyzn i kobiet. Ponieważ nie ma podstaw, by zakładać rozkład normalny zmiennej centralności przedmiotu postawy religijnej w populacji, do normalizacji wykorzystano rangi centylowe. Normy zamieszczono w tabeli 8.

Tabela 8. Tymczasowe normy centylowe dla Skali C

Wynik w Skali C		Studenci		Osoby dorosłe	
sumy	średnie	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni
17	1	0	0	0	0
18	1,06	0	0	0	0
19	1,12	0	0	0	0
20	1,18	0	0	0	0
21	1,24	0	0	0	0
22	1,29	0	0	0	0
23	1,35	0	0	0	0
24	1,41	0	0	0	0
25	1,47	0	0	0	0
26	1,53	0	0	0	0
27	1,59	0	0	0	0
28	1,65	0	0	0	0
29	1,71	0	0	0	0

30	1,76	0	1	0	1
31	1,82	0	1	0	1
32	1,88	0	1	0	1
33	1,94	0	1	0	1
34	2	0	1	0	1
35	2,06	0	1	0	1
36	2,12	0	1	0	1
37	2,18	0	2	0	1
38	2,24	0	2	0	2
39	2,29	0	2	0	3
40	2,35	0	2	0	3
41	2,41	0	2	0	3
42	2,47	0	2	0	3
43	2,53	0	2	0	3
44	2,59	1	2	0	3
45	2,65	1	2	0	3
46	2,71	1	2	0	4
47	2,76	1	3	1	4
48	2,82	1	3	1	4
49	2,88	1	3	1	4
50	2,94	1	3	1	5
51	3	1	3	1	5
52	3,06	1	3	1	6
53	3,12	1	3	1	6
54	3,18	2	3	1	6
55	3,24	2	4	1	7
56	3,29	2	4	1	7
57	3,35	3	5	1	8
58	3,41	4	5	1	9
59	3,47	4	5	1	9
60	3,53	4	6	1	11
61	3,59	5	6	1	12
62	3,65	6	7	2	13
63	3,71	6	8	2	13
64	3,76	6	9	2	14
65	3,82	7	10	2	15
66	3,88	7	10	3	15
67	3,94	7	11	3	16
68	4	8	12	3	17
69	4,06	9	12	4	18
70	4,12	9	13	5	19
71	4,18	9	14	5	19
72	4,24	10	14	5	21
73	4,29	11	14	6	22
74	4,35	11	15	7	23
75	4,41	12	17	8	24

76	4,47	14	18	11	26
77	4,53	14	18	12	27
78	4,59	15	19	12	28
79	4,65	16	19	14	30
80	4,71	17	20	16	33
81	4,76	18	20	17	34
82	4,82	19	21	18	37
83	4,88	20	23	19	38
84	4,94	21	25	20	38
85	5	22	25	22	39
86	5,06	23	27	24	41
87	5,12	25	29	26	44
88	5,18	27	31	29	46
89	5,24	28	32	30	48
90	5,29	29	33	32	50
91	5,35	30	34	33	52
92	5,41	32	35	35	54
93	5,47	34	37	38	56
94	5,53	37	38	40	57
95	5,59	40	41	42	59
96	5,65	42	43	45	62
97	5,71	43	45	49	65
98	5,76	45	47	51	66
99	5,82	48	49	54	68
100	5,88	50	51	58	70
101	5,94	54	54	62	72
102	6	57	58	65	75
103	6,06	62	59	68	76
104	6,12	67	61	70	78
105	6,18	71	63	70	80
106	6,24	74	66	74	82
107	6,29	78	69	78	84
108	6,35	80	72	81	86
109	6,41	83	75	83	88
110	6,47	86	79	85	90
111	6,53	88	81	87	92
112	6,59	90	83	89	93
113	6,65	93	85	91	94
114	6,71	95	88	92	95
115	6,76	96	92	94	96
116	6,82	97	95	97	98
117	6,88	98	97	98	98
118	6,94	98	99	99	99
119	7	99	99	99	99

6. Przegląd badań

Korzyści wynikające ze stosowania Skali Centralności W. Prężyny eksponuje analiza wyników badań prowadzonych z jej wykorzystaniem. Odślania ona poznawczo ciekawe związki religijności z elementami struktury osobowości. Heurystycznie owocna konceptualizacja ważnego wymiaru religijności i jego udana empiryczna operacjonalizacja sprzyjają lepszemu rozumieniu zjawiska religijności, odkrywaniu jego uwarunkowań i pełnionej funkcji w życiu jednostki. Stanowią one także istotny punkt odniesienia dla kolejnych propozycji dymensji religijności.

W badaniach Prężyny (1977) potwierdzone zostało założenie, że powiązanie centralności przedmiotu postawy religijnej i osobowości jest głębokie, chociaż nie ma charakteru prostoliniowego. Grupy osób badanych z niską, przeciętną i wysoką centralnością reprezentują odmienne typy osobowości. Predyspozycje sprzyjające rozwojowi wysokiej centralności postawy religijnej nie odnoszą się do pojedynczych dyspozycji podmiotu, lecz wiążą się z układem rozwiniętych potrzeb poznawczych, otwartością na innych ludzi, akceptacją autorytetu, preferencją wartości społecznych i aktywnością działania.

Badania potwierdzają, że centralność religii wzmacnia jej siłę motywacyjną i stanowi istotny „katalizator” procesu socjalizacji jednostki. Osoby z religijnością centralną dążą do realizacji siebie poprzez działania społeczne (por. Jarosz, 2003, s. 156-159). W postępowaniu są konsekwentne, solidne i wytrwałe oraz mają liczne i przyjazne relacje interpersonalne. Kierunek ich aktywności jest zgodny z wartościami społecznymi, dzięki czemu łatwiej poddają się kierownictwu innych osób, a spełnianiu podrzędnych ról nie towarzyszy wzrost niezadowolenia. Centralność wiąże się z tendencją do kolektywizmu, a więc z nastawieniem na realizację wspólnotowych celów. Wzmacnia ona poczucie zależności, ułatwia proces adaptacji i stymuluje społeczne zaangażowanie. Dla przykładu – osoby zaangażowane w życie parafialne mają istotnie wyższy wskaźnik centralności od osób niezaangażowanych (por. Szymoń, 2003, s. 213).

Ujemna korelacja centralności z narcyzmem wskazuje, że religijność peryferyjna może stanowić „lustro” narcystycznej struktury osobowości (por. Szymoń, 2000). Nie sprzyja ona tworzeniu się dojrzałych struktur moralnych, a w efekcie wewnętrzne sankcje sumienia są mało skuteczne w korygowaniu zachowań jednostki. Relacje do Boga mają wówczas, podobnie jak i relacje międzyludzkie, charakter instrumentalny. Narcyzmu nie należy jednak utożsamiać z koncentracją na sobie. Analiza związku centralności z koncentracją na sobie (badana modelem Feningsteina, Scheiera i Bussa) ujawnia dość

złożoną strukturę tych powiązań (por. Szymoń, 2003, s. 44-47). Centralność najsilniej wiąże się z koncentracją uwagi na „ja” prywatnym, a więc ogniskuje uwagę podmiotu na takich obszarach osobowości, jak przeżywane stany emocjonalne, postawy i wartości. Nie odnotowano istotnego powiązania centralności z koncentracją uwagi na „ja” publicznym, a więc z gotowością do obrony swojego *status quo* i antycypacją ocen płynących ze środowiska zewnętrznego. Fakt ten nie zaskakuje, gdyż wymiar ten nie stanowi podstawy do pogłębionej autorefleksji. Wiąże się on z postrzeganiem innych jako źródła zagrożenia, a nie cennej wiedzy o sobie samym. Wzrost koncentracji na „ja” publicznym sprzyja nasileniu lęku społecznego. Centralność z lękiem tym koreluje ujemnie.

Bibliografia

- Allport, G. W. (1988). *Osobowość i religia*. Warszawa: PAX.
- Brown, T. A. (2006). *Confirmatory factor analysis for applied research*. New York, NY: Guilford Press.
- Brzeziński, J. (2005). *Metodologia badań psychologicznych*. Warszawa: PWN.
- Drwal, R. Ł., Wilczyńska, J. (1995). Opracowanie kwestionariusza aprobaty społecznej (KAS). W: R. Ł. Drwal (red.), *Adaptacja kwestionariuszy osobowości* (s. 57-66). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Grom, B. (2009). *Psychologia religii: ujęcie systematyczne*. Kraków: WAM.
- Jarosz, M. (2003). *Interpersonalne uwarunkowania religijności*. Lublin: TN KUL.
- Krech, D., Crutchfield, E. L., Ballachey, E. L. (1962). *Individual in society: A textbook of social psychology*. New York: Macmillan.
- Mańkowska, M. (2010). *Wprowadzenie do psychometrii*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Mika, S. (1987). *Psychologia społeczna*. Warszawa: PWN.
- Newcomb, Th. M., Turner, R. H., Converse, Ph. E. (1970). *Psychologia społeczna*. Warszawa: PWN.
- Prężyna, W. (1973). *Intensywność postawy religijnej a osobowość*. Lublin: RW KUL.
- Prężyna, W. (1977). Motywacyjne korelaty centralności przedmiotu postawy religijnej. *Roczniki Filozoficzne*, 25, 4, 5-185.
- Prężyna, W. (1985/1986). Funkcja motywacyjna wartości religijnych w osobowości człowieka. W: A. Biela [i in.] (red.), *Wykłady z psychologii w KUL w roku akademickim 1985/1986* (s. 261-275). Lublin: RW KUL.
- Revelle, W., Zinbarg, R. E. (2009). Coefficients Alpha, Beta, Omega, and the glb: Comments on Sijtsma. *Psychometrika*, 74, 1, 145-154.
- Sijtsma, K. (2009). On the use, the misuse, and the very limited usefulness of Cronbach's alpha. *Psychometrika*, 74, 1, 107-120.

- Szymoń, J. (2000). Poziom narcyzmu a typ relacji do Boga. *Zeszyty Naukowe KUL*, 3-4, 39-53.
- Szymoń, J. (2003). Stosunek do sacrum a postawa wobec parafii. *Sociologia Religii*, 1, 207-215.
- Tokarski, S. (2006). Psychologiczne źródła religijności. W: S. Głaz (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii* (s. 92-108). Kraków: WAM.
- Vergote, A. (1966). *Psychologie religieuse*. Bruxelles: Charles Dessart.
- Zarzycka, B. (2007). Skala Centralności Religijności S. Hubera. *Roczniki Psychologiczne*, 10, 1, 133-157.
- Zinbarg, R. E., Yovel, I., Revelle, W., McDonald, R. P. (2006). Estimating generalizability to a latent variable common to all of a scale's indicators: A comparison of estimators for ω_h . *Applied Psychological Measurement*, 30, 121-144.

Informacje o warunkach korzystania z zaprezentowanych w książce narzędzi można znaleźć na stronie www.kul.pl/psychologia/spoleczna/metody.